

Tánczos Vilmos: A csíksomlyói búcsú új kulturális ökonómiája (Székfoglaló előadás. Szent István Tudományos Akadémia, 2023. november 6.)

A búcsújárások néprajzi kutatásának egy „klasszikusnak” nevezhető tudományos irányzata a búcsújárásokat egy kollektív rituális drámaként értelmezi, amely végül a résztvevők számára katartikus vallásos élményhez, megtisztuláshoz vezet. A kutatók e felfogás jegyében egy-egy kegyhelyhez kapcsolódóan rendszerint a közösségi vallásos rituális drámák hagyományos cselekvéssorát igyekeztek megfigyelni, illetve néprajzi leírások, képek, filmek révén dokumentálni, természetesen gondot fordítva a dráma szereplőinek, szervezeti formáinak, jelképeinek és szövegfolklorjának bemutatására is.

Az elmúlt néhány évtizedben azonban a búcsújárási gyakorlatban jelentős változások történtek. Ennek legfőbb kiváltó okai: a tömeges jelleg, a vallásos világkép szekularizációja, a búcsú új jelentéseinek kialakulása (ilyen volt például a búcsú nemzeti jellegének előtérbe kerülése), az új mediális viszonyok hatásai és egyebek. Ezek a változások, ha nem is kérdőjelezik meg a búcsú nagy vallásos rituális drámájának jelenkori meglétét, de az bizonyos, hogy a búcsú egészét ma már nem lehet csak ilyen vallásos drámaként felfogni és értelmezni, mert a búcsú egészének kulturális ökonómiája megváltozott. Az előadás első felében előbb külön-külön szemügyre vettem a nagy közösségi esemény kulturális gazdálkodásának néhány, általam fontosnak ítélt összetevő tényezőjét (tér- és időhasználat, rituális és nem rituális cselekvések, új médiumok használata), majd második felében kiemelek néhány olyan kulturális folyamatot, tendenciát, amelyek a búcsújárás mai alakulását döntő mértékben meghatározzák (a tér-, idő- és személyiséghatárok leomlása, összemosása, a hagyományos régi világ teljes eltűnése, bárhol megteremthető, tehát nem helyspecifikus világok létrehozása, a disneyfikáció jelenségei).

A búcsú mai kulturális ökonómiájáról szóló előadásomban Henri Lefebvre francia filozófus nagy hatású elméletére alapoztam, amely a teret társadalmi terméknek, humanizált produktumnak tekinti. E felfogás szerint az emberileg megalkotott tér történetileg változik, koronként új és új formákat és alakzatokat ölt, és ebben a társadalom mentális viszonyai, gazdasági tevékenységei, az emberek kulturális értékekről kialakított elképzelései, sőt ideológiai meggyőződéseik materializálódnak. A humanizált tér tehát mindig lényegileg beszél arról a társadalomról, amely őt egy adott korban megalkotta.

A csíksomlyói nagy pünkösdi búcsú mai térhasználatának egyik általános jellemzője a periféria előretörése. Az új identitások általában az egyház és a világi szervezők által kevésbé ellenőrzött és a közösségi média által kevésbé mediatizált periférián jelennek meg. A jelenkori búcsúnak nagy számban vannak olyan résztvevői, akik rövidebb vagy hosszabb időt, olykor napokat töltenek a kegyhelyen, de a búcsú központi tereit (kegytemplom, Mária-szobor, kápolnák, szabadtéri oltár) fel sem keresik, számukra más térrészek lesznek a búcsú fontos tereivé. A kegyhely „mellékes”, „hátsó”, „főlöleges”, „örökségésítésre érdemtelen” stb. térrészei egyre inkább felértékelődnek.

Az idő felfogása és az idő megélése egy másik olyan paraméterek, amellyel leginkább lehet jellemezni a búcsú mai lefolyását. A legszembeötlőbb jelenség a kegyhelyen töltött idő lerövidülése: a résztvevők többsége csak a pünkösdszombati nagymisén vesz részt, személygépkocsikkal vagy tömegközlekedési eszközökkel érkezve a közeli Csíkszeredába, és onnan gyalog közelítve meg a 2-3 kilométernyi távolságra lévő kegyhelyet. Az idő

lerövidülésének következménye, hogy a búcsú hagyományos cselekvéssora eltűnik, annak sok rituális elemét a búcsú résztvevőinek már csak töredéke ismeri.

A búcsújárások az ún. „hagyományos világban” az oralitás körülményei között történtek, az írást csupán az irányító személyiségek (kántorok, búcsúvezetők stb.) használták. A mai kor búcsújárási gyakorlatát ezzel szemben sokkal összetettebb médiahasználat jellemzi. A búcsújárás hagyományosnak mondott rituális drámáinak felbomlásában ezek az új médiumok sokszor döntő szerepet játszanak. A modern mediális világban otthonosan mozgó búcsúsok kétségkívül tudnak az új mediális viszonyokról, és számolnak is ezekkel a viszonyokkal. Amikor a búcsú résztvevői a helyszíni kivetítők, a kamerák, a digitális fényképezőgépek állandó jelenlétét tudomásul veszik, magukban elkönnyvelik, azonnal tudatosítják önmagukban, hogy ők ettől kezdve több minőségben vannak jelen a kegyhelyen: egyszerre a liturgikus események résztvevői (1), önmagukat képernyőn érdeklődve néző médiafogyasztók (2), a rájuk irányuló kamerák előtt viselkedő, önmaguk elképzelt arcát mutató színészek, azaz médiaszereplők (3), akiknek most rögzített képe az elektronikus média, a televíziós közvetítés, illetve a sohasem felejtő, az archiválást is megvalósító internet által a napi hírek, illetve az „örökkévalóság” részévé is válik (4). Az új médiumok tehát óhatatlanul különböző szerepkörök keveredését, hibridizációját hozzák létre. A médiatudatosság és az ebből fakadó hibrid viselkedésformák következménye továbbá az is, hogy ebben az új mediális világban sohasem a saját valós terünkben vagyunk, hanem egy időben örök világ nagy színpadára helyezük és ott látatjuk önmagunkat. Amikor az új médiumok rögzítik, az online térben is forgalmazzák, és elektronikus archívumokban is megőrzik, illetve bármikor felidézhetővé teszik a jelen egy-egy pillanatát, ezzel megszüntetik a vallásos önátadás egyszerűségét.

Az új médiumok uralt búcsúban jól tetten érhető, hogy a jelen lévők a kamerák és a többi résztvevők számára valamiféle kimerevített maszkokban jelenítik meg önmagukat, igyekeznek magukról egy-egy elképzelt idealizált arcot mutatni, és ennek következtében a búcsú egésze karneválszerű kavalkáddá válik. Az önmegjelenítésnek azon túl, hogy ez a kamerák és a többi résztvevők számára történik, van még egy további fontos eleme: a búcsús cselekményekben minduntalan érzékelhető, hogy a résztvevők tudatában vannak annak, hogy egy vizuális spektákulum részesei, amelyen örömmel és interaktív módon vesznek részt. A búcsúban hangsúlyosan jelen van egy karneváli örömmérszés jelenidejűsége.

A búcsú mai átalakulását olyan kulcsfogalmakkal lehet megragadni mint a köztesség, az átmenetiség, a virtuális jelleg, a hibridizáció, a látványszerűség, a tömeges fogyasztás, a profanizálódás.

Tisztában vagyok azzal, hogy tudományos közegben a társadalmi aktivizmus megkérdőjelezhető magatartás. De katolikus emberként és néprajzkutatóként magam nem örülök ezeknek a folyamatoknak. Úgy látom, a búcsú átalakulása döntően a kapitalizmus következménye. A változások nem magából az emberi természetből, hanem világunk gazdasági kényszerűségeiből adódnak. Ezt a világot a fogyaszthatóság, az eladhatóság, az uniformizált tömegizlés kiszolgálása irányítja, ezzel szemben pedig az egyházi és világi értelmiségnek állást kell foglalnia.

Néhány éve egy kezdeményezés a csíksomlyói búcsút az emberiség szellemi kulturális örökségének részévé kívánta nyilvánítani (szakértőként magam is dolgoztam az UNESCO elé terjesztett szakanyagon). A felterjesztés 2016-ban elbukott (átdolgozásra visszaadták). Az erdélyi ferencesek helyesen érezték mindvégig, hogy egy ilyesféle örökségesítésnek

megvannak a maga mellékhatásai, veszélyei: amikor egy tényleges tradíció áruvá, turisztalátványossággá lesz, nagy reklámértékre tesz szert, és ez az igazi lokális eltűnését, a helyi örökség banalizációját (sőt lerombolását), a valódi vallásos lelkület visszaszorulását eredményezi.